

Fataburen 1981

Fataburen

1981

Fataburen

1981

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Jan-Öjvind Swahn

För bildurval och utformning av bildtexterna till artikeln
av Sten Carlsson ansvarar årsbokens redaktör

Främre omslaget visar (beskuren) en av de hand-
kolorerade konturetsningar med motiv från Finspång
som hovgravören Johan Peter Cumelin utförde vid
sekelskiftet 1800. Nationalmuseum.

Bilden på omslagets baksida är hämtad ur Nils Keylands
samlingar i Nordiska museet och föreställer ett par
värmlandsfinnar som bär lövkärvar, avsedda som foder
till (främst) fåren.

Omslagsarrangemang: Håkan Lindström

© 1981 Nordiska museet och respektive artikelförfattare
Tryckt hos Bohusläningens AB, Uddevalla 1981

ISBN 91 7108 201 8

Holländarnas Göteborg

Ralph Scander

Bland de nationer som bidragit med en stor invandring till Sverige intar Holland en viktig ställning. Kontakterna med detta land löper som en röd tråd genom vår historia från äldsta tid in i nuet. De har berört hela vårt land, men av naturliga skäl har de speciellt koncentrerats till Västsverige. Inte minst i Göteborg har holländarnas aktivitet avsatt bestående spår.

Begreppet Holland har skiftande betydelse i vårt språkbruk. Ursprungligen betecknade namnet en enda av provinserna i det som 1814 blev konungariket Nederländerna. Den delades 1840 i Nordholland med Haarlem som viktigaste stad och Sydholland med Haag som huvudstad. Mycket ofta kallar vi emellertid mindre adekvat hela Nederländerna för Holland, och holländare är den gängse svenska beteckning för alla invånare inom detta område.

Vi måste vara vidsynta i definitionen av begreppet invandring. För äldre tider är det svårt att avgöra om livliga handelskontakter ledde till invandring, dvs. till fast bosättning i det nya landet. Detta kan gälla både i de fall då vi känner namnen på enskilda personer, som vistats i Sverige en längre eller kortare tid, och i de fall då vi bara vet att förbindelserna mellan nederländska områden och Sverige varit betydande.

Det är nästan ett axiom, att då handelsförbindelser förekommer mellan två områden, söker sig representanter för den ur ekonomisk synpunkt starkaste sidan till den motsatta delen av handelskedjan för att ta hand om hela handelsledet och därigenom få maximal förtjänst. Vid handelsutbyte mellan två områden kan man ganska

säkert räkna med en sådan invandring till det ekonomiskt svagare landet, åtminstone temporärt.

Detta är värt att notera, ty under äldre skeden av svensk-holländska förbindelser finns det inte underlag i källmaterialet för att urskilja vare sig enskilda eller gruppsvisa överflyttningar.

Friserna

Den äldsta grupp holländare som hade kontakt med Sverige var friserna. De tillhörde de folk som romarna underkuvade, och det var först under 600-talet som deras självständiga välde utvidgades och fick synlig ekonomisk betydelse. Under 700-talet nådde de fram till Schleswig. De inlemmades sedan i det frankiska riket, som sträckte sig ända fram till Danmarks sydgräns. De dominerade under vikingatiden handeln i Nordvästeuropa. Dorestad i Rhens delta var deras stora handelscentrum.

Till Dorestad kom handelsmännen från länderna kring Nordsjön. Från Östersjön gick färdevägen över Hedeby i Schleswig längs den frisiska kusten till metropolen vid Rhen. Mynt från Dorestad finns bland de svenska fynden redan på Helgö. Bland gravfynden i Birka på Björköen i Mälaren finns även andra föremål som visar de förbindelser som fanns med trakterna kring Rhenmynningen. De äldsta nordiska mynten, Birka- eller Hedebymynten, är efterbildningar av denarerna från Dorestad under frankerrikets tid.

Dorestads storhet upphörde genom en naturkatastrof 860, då floden ändrade sitt lopp och berövade staden dess förbindelse

med havet. Frisernas betydelse för handeln i Norden var dock inte slut med detta.

Hög- och senmedeltidens viktigaste handelsvägar gick över östra Medelhavet till de norditalienska städerna. Från Italien fördes varorna vidare över Alperna ner mot de stora europeiska floderna, och på dessa, främst Rhen och Donau, Oder och Weichsel med biflöden, transporterades varorna vidare ut mot Nordtysklands hamnstäder vid Nordsjön och Östersjön. Där utgjorde de underlaget för det hanseatiska handelsväldet i Nordeuropa. Bland de städer som ingick i Hansan var också frisiska och flandriska. I medeltida svenska källor nämns främst Kampen, Zutphen och Harderwijk. År 1307 fanns t.ex. i Västerås en Henrichus Hardawigh. Andra holländska städer inom Hansan, som haft kontakter med Sverige, är Stavoren, Deventer och Groningen.

Holländare i Lödöse

Den svenska handelsstaden vid Göta älv, Lödöse, bör också tidigt ha nåtts av holländska handelskontakter. Det är dock svårt att säkert identifiera de benämningar som finns. Bland annat har man tvekat om härstamningen för en av kyrkvårdarna i S:t Olovs kyrka i Lödöse under de sista åren av 1300-talet, Wilkinus van Berghen, och en annan man med synbarligen samma ursprung, Hinrich van Berghen, som 1422 sålde en tomt i Lödöse. Dessa personer bör komma antingen från det holländska Bergen nära Alkmaar eller också från Bergen på Rügen. Det senare har hållits för mest troligt, men då mot bakgrund av att man uppfattat den tyska Hansans dominans i Sverige som likformig över hela riket. Mycket talar för att det inte förhöll sig så, utan att just västkustens förbindelser via Lödöse och sedermera Nya Lödöse snarare gått mera västerut mot hamnar och marknader kring Nordsjön.

De få förbindelser mellan Lödöse och Lübeck, som Koppes undersökning av pundtullböckerna 1378–1400 visar, ger inget underlag för en så betydande ekonomi som lösa fynd och fasta lämningar i Lödöse ger

vid handen. Allt tyder på att andra och mer omfattande marknader har funnits jämte Lübeck. Den tyska hansans handel har främst gått över de rikare svenska Östersjöstäderna, Västkustens orientering har i alla tider varit riktad västerut. Detta skulle i de aktuella fallen göra en tolkning till förmån för det holländska Bergen troligare.

Ett annat holländskt namn i det medeltida Lödöse är Tideka van Lyven, vilket rimligen bör vara Leuven i Gelderland. "Bymannen" Ludolphus Myddelhusen, som 1447 bevittnade ett donationsbrev, har förknippats med staden Middelburg i Zeeland. I varje fall finns det ett samband, som anses knyta namnet till holländska kretsar. Den biskop Vincentius, som 1520 var ett av offren för Stockholms blodbad, kallade sig, när han blev magister i Rostock 1489, "Vincencius Melhusen de Vestgocia". Hans mor Barbro var gift med en nederländsk köpman i Lödöse, rimligen nämnde Ludolphus eller en släkting till honom.

Bakom dessa enstaka namn kan anas en ännu bredare holländsk kader av köpmän i Sverige och inte minst i dess västsvenska hamnstad Lödöse.

Hertig Erik och Kampen

Västsveriges orientering mot väster framträder tydligt, när hertig Erik 1313 och 1314 visar sitt intresse att få köpmän från Kampen att bedriva handel inom det välde som han och brodern Valdemar upprätthöll även efter förlikningen med kung Birger, deras äldste bror, som de i den s.k. Håtunaleken 1306 hade låtit fängsla. De yngre Ladulässönerna stödde sin maktställning i Västkandinavien på innehavet av fyra fasta fästen: Miklaborg på Ragnhildsholmen i Nordre älv, Lödösehus, Varberg och Dalaborgs fäste vid Väneren. Syftet var att skapa ett mot väster orienterat välde, skilt från det mot Östersjön riktade centrala Sverige, en helt naturlig tanke i en tid då vatten förenade och landförbindelser fjärrmade bygder från varandra.

Erik befallde därför 1313 sina män att låta borgarna från Kampen bedriva handel

i hans välde. Nästkommande år besökte två representanter för Kampen Sverige och fick rätt att under 10 år inom hertigens område mot tull utskeppa sill och fritt hugga ved i skogarna. Man gjorde också upp hur man skulle bestraffa eventuella brott som folket från Kampen skulle kunna komma att begå. Detta får ses som en säkerhetsåtgärd mot att bli otillbörligt behandlad. Det är typiskt att samma gardering i fråga om lagar och straff återkom, när holländarna på 1600-talet i större skaror flyttade till det hisingska Göteborg.

Hertigarnas välde varade inte längre än till 1317, då kung Birger tog sin gruvliga hämnd vid Nyköpings gästabad, som blev de yngre brödernas bane.

Säkerligen hindrade detta inte de holländska handelskontakterna i fortsättningen. När Magnus Eriksson 1335 ingick äktenskap med Blanche av Namur, "Drottning Blanka", kan det ses som ett viktigt tecken på den kontakt som hölls med det nederländska området. Det är också beaktande att hennes morgongåvelän låg i Västsverige.

Sillmarknaden i Skåne

På sillmarknaderna i Skanör och Falsterbo var också holländare en viktig part. När Sverige under Magnus Eriksson innehade Skåne var det staden Kampen som fick sina privilegier från dansktiden förnyade. Tydligt gick det stundom hett till, för vid två tillfällen gavs amnesti för begångna förbrytelser till borgare från Kampen och Zutphen. Att man efterskänkte straff tyder på ett intresse att behålla den holländska kontakten. Kanske var den en önskvärd konkurrens till de annars på Skånemarknaden dominerande lübeckarna.

Även under Albrekt av Mecklenburg hade Sverige för en kort tid kontrollen över Skåne. Både de tyska och de holländska städernas privilegier vid Skanör bekräftades då. Städer som Kampen, Amsterdam, Zieriksee och Briel fick en extra förmån i form av ständig besittningsrätt till strandläger vid Skanör.

Hansan rämnar

Under Erik av Pommerns krig med Hansan – det krig som ledde till upproret under Engelbrekts ledning – stod de nederländska hansestäderna utanför konflikten. Därigenom fick Kampen sina privilegier på handeln i Norden bekräftade, och handelsvolymen synes ha ökat. Därmed var också en kil slagen mellan de nordtyska och nederländska städerna, som i fortsättningen konkurrerade med varandra. Efter hand förlorade Hansan alla möjligheter att förhindra de holländska städernas utveckling. Bakom detta ligger i sista hand ytterst betydelsefulla ekonomiska förändringar i Nordvästeuropa av orsaker som vi skall återkomma till.

För Sveriges del var sprickan i det hanseatiska förbundet välkommen. Det hade under unionsstriderna visat sig hur allvarlig en konflikt med hansestäderna kunde vara. När både Danmark och Lübeck var Sveriges fiender, innebar det en hård ekonomisk isolering. Passagen genom Öresund var stängd, leveransen av livsviktiga produkter från Hansan stoppades. Allvarligast var det när saltet uteblev.

Ny svensk västkusthamn

Vad var i det läget naturligare än att förstärka handelsberedskapen i Västsverige genom att skaffa en bättre hamn än tidigare? Då gavs möjlighet – såsom också skedde – att den vägen få in ersättning för det uteblivna lybska saltet. Det var det s.k. bajsaltet, dvs. salt från sjuderierna i Spanien och runt Biscayabukten, speciellt Bayonne, den ort som givit saltet dess nordiska namnform, oftast med stavningen baiesalt.

Det var bl.a. sådana tankar som låg bakom den åtgärd som Sten Sture d.ä. och rådet vidtog bara två år efter det betydelsefulla slaget vid Brunkeberg. På ett rådsmöte bestämdes om anläggande av den nya staden Götaholm vid Sävåns mynning i Göta älv. Namnet blev följande år ändrat till Nya Lödöse, ty dit flyttade de flesta av köpmännen i Lödöse, och de ville då ha

kvar sitt namn för att åtnjuta gamla privilegier ute i de europeiska städerna. Bakom Nya Lödöses anläggande låg naturligtvis också andra orsaker. Men tydligt framgår att både Sten Sture d.ä. och senare Gustav Vasa insåg värdet av en stark hamn vid Västkusten.

Att kontakter med den nederländska marknaden vid denna tid var av betydelse framgår av att Sten Sture redan 1475 gav privilegier åt "såväl köpmännen i Amsterdam som åt dem i hela Holland" att fritt besöka alla köpstäder i Sverige. Att detta också var en invit att besöka Göteborgs föregångare Nya Lödöse är självklart. Att det främst gällde den är troligt.

Nya förutsättningar

Innan 1400-talet hade gått till ända hade grundstenen till en ny utveckling av Europas ekonomi hunnit läggas. Genom att vägen runt Afrika öppnats och genom upptäckten av Amerika förändrades den europeiska handelssituationen helt. Varor och mineraler började flyta till i allt stridare strömmar, men viktigast var att världens handelsvägar lades om. Med den nya ordningen var det inte längre Medelhavets länder som stod för den öst-västliga världshandelns fördelning över Europa. Fartygen från Indien och Amerika angjorde naturligt nog hamnar som låg lägligare till – vid Europas atlantkust.

Eftersom Spanien och Portugal stod för de stora geografiska upptäckterna, blev det också dessa länder som i första hand tog initiativet till handelsfärderna. Varken de spanska eller de portugisiska hamnarna var emellertid särskilt lämpligt belägna med hänsyn till varornas vidarebefordran ut på den europeiska kontinenten och längs de nordiska handelsvägarna mot Ryssland. Det var inte heller särskilt praktiskt att koppla samman den atlantiska handelsströmmen med den gamla färdvägen över Norditalien och Alperna. Bättre var givetvis att varorna lastades över på fartyg som tog dem till flodmyningarna längre norrut, till de flandriska och frisländska städer-

na. Därifrån gick trafiken i omvänd riktning på de tyska floderna, från mynningarna till källorna.

På samma sätt öppnades vägen mot Östersjöns viktiga handelsområde genom seglats från Nordsjön runt Skagen och genom Öresund. Omkring 1600 var två tredjedelar av alla fartyg som passerade Öresund holländska. Hansan förlorade kontrollen över den nordeuropeiska handeln. Nya nederländska städer, Antwerpen, Rotterdam, Amsterdam m.fl., tog över hegemonin. Snart överflyglade de även Lissabon, ty varför skulle man mellanlanda varor för omlastning i denna hamn, när fartygen i stället kunde segla direkt till de slutliga omlastningshamnarna i Nederländerna?

Snart inträdde den situation som alltid blir aktuell: det mottagande ledet i handelskedjan sökte sig ut till leverantörerna. Det blev strid mellan portugiser och holländare om handelsmarknaderna i Fjärran Östern. I det långa loppet drog holländarna det längsta strået. Det holländska kolonialväldet i Indonesien och bortre Orienten byggdes upp under loppet av 1500-talets sista decennium och 1600-talets första hälft. Även gentemot spanjorerna innebar den nya ekonomiska situationen en motsättning. I hög grad bidrog den till de hårda religiösa förföljelser som holländarna utsattes för från 1560-talet.

Politiskt hade perioden omkring de stora geografiska upptäckterna inneburit stora förändringar för holländarna och för de folk som låg inom deras handelsfärders räckvidd. Detta berörde också Sverige.

Gustav Vasas dilemma

På grund av Gustav Vasas beroende av Lübeck under befrielsekampen måste han ge lübeckarna förmåner. På riksdagen i Strängnäs 1523 fick de sina privilegier stadfästa med sådana villkor att konkurrenter, framför allt holländare, förbjöds handla på Sverige. Men redan 1524 bedrev kungen underhandlingar med Nederländerna, som signalerade öppnandet av förbindelserna på nytt. Följande år ledde detta

till en handelstraktat mellan Sverige och företrädare för olika provinser i Nederländerna, bl.a. Holland och Zeeland. Salt, kläde, vin och andra varor skulle bytas mot smör, hudar, råg och korn. Från tull för salt skulle holländarna befrias.

Antalet holländare ökade

Bland dem som användes i de många förhandlingsturerna var två stockholmsborgare, Gerlach von Embden och Didrik Rost, uppenbarligen holländska invandrare till Stockholm, två bland många som skymtar under 1500-talet. Stockholms stads tänkebok 1524–29 nämner t.ex. i maj 1529 Cornelius Holländaren i en tvist där gods från Amsterdam ingår. Många andra namn har holländsk prägel, även om man inte alltid så säkert kan skilja dem från tyska. Detsamma gäller Nya Lödöse tänkeböcker, som med några luckor finns bevarade för tiden 1586–1621.

När "Daniel, en holländare" den 14 november 1599 klagade inför rådet i Nya Lödöse på "en annan holländare vid namn Påvel" för att denne slagit honom för fjärde gången, är därmed inte sagt att dessa var borgare eller fast boende i staden. I ännu högre grad gäller detta de skeppare som i olika sammanhang är i svaro- eller kärsmål i rätten. Naturligtvis kan detsamma sägas när man i tullängderna möter holländska namn. Ofta är det även här omöjligt att skilja mellan tyska och holländska namnformer. Om en person däremot kallas Gert Holländer, Willem Holländer eller Direk Holländer är ursprunget givetvis klart. Men då t.ex. denne Direk tydligen är identisk med skepparen i tänkeböckerna, är det lika osäkert hur hans status i Nya Lödöse skall bedömas: borgare eller gäst? Detsamma gäller uppenbart bärare av holländska släktnamn som Bredendyck, Hagen, Hessel, Hilldey, van Husen, Jongh, Kierningh, Lambricht, Lehusen, Momma, Meybom, van Utrecht, van Osten, van Freden Uytermark, Winterkamp osv.

När det gäller importen till Nya Lödöse från holländska hamnar är det främst klä-

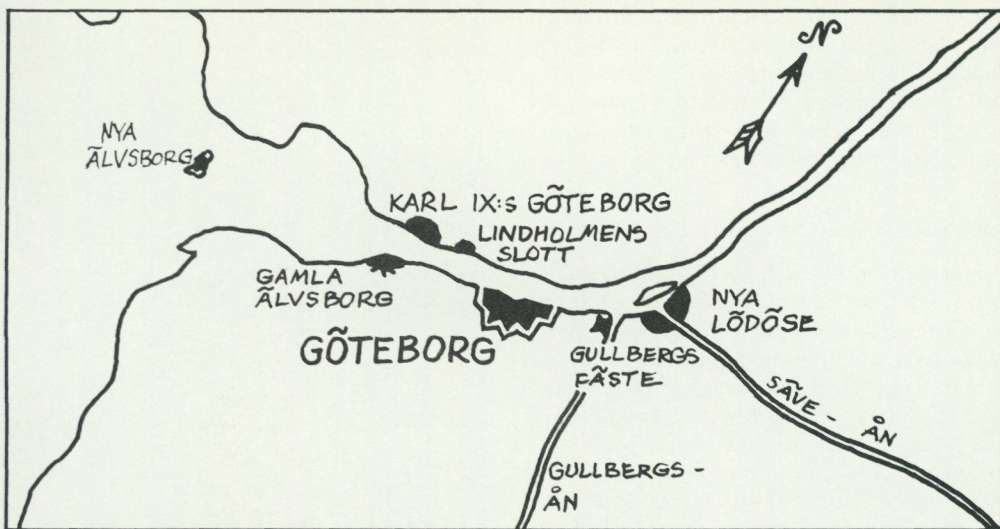

Klädspomber av bly från Holland och Tyskland, funna vid utgrävningar i Nya Lödöse inom stadsdelen Gamlestaden i Göteborg. Göteborgs historiska museum.

de och lärt som genom benämningarna kan ges holländskt ursprung: amsterdamskt, leiskt (från Leyden), rotterdamskt, iperiskt (från Ypern), flamskt osv. Kuriositeter i detta sammanhang är de klädspomber från olika nederländska orter som hittats inom Nya Lödöses stadsområde i samband med moderna utgrävningar.

Holländarna och kopparhandeln

Holländarna kom tidigt in i den svenska kopparexporten. Man satt då inte hemma i Holland och väntade på leveranser utan förde en aktiv handel och mötte varorna på dess egen hemmafront. En faktor sändes ut för att administrera handeln på ort och ställe. I vågböckerna för Stockholm står han då som leverantör av koppar till fartygen och deras befraktare. Den främste är därvid 1576 en Melker Folger, som på 1560-talet kom till Stockholm från Antwerpen som faktor för ett känt handelshus, Schetz. Sedan representerade han Christoffel Pruyen i Antwerpen. Burskap i Stockholm erhöll han 1570. På 1580-talet började han själv exportera koppar, och när sonen Melker Folger d.y. kom in i företaget blev detta

Fästningar och städer kring Göta Älvs mynning. Skiss av Åke Brovik.

en storexportör med Lübeck som mottagande marknad.

Bland andra holländare som direkt köpte koppar i Stockholm kan nämnas Simon Kerkhoff, Gert Willemsen, Jost Lambrok, Wolter Laurentz, Anders de Bitter. Efter hand intensifierades exporten av svensk koppar till Nederländerna, som alltmera lade under sig kontrollen av den europeiska mässingsmarknaden, varvid koppar var den ena viktiga råvaran. Höjdsiffror för exporten uppnåddes 1583–1584 och 1590. Detta senare år deltog i Stockholm 19 köpmän i exporten till "Västersjön", flertalet av dem var holländare, t.ex. Adrian Hermans, Claes Jansson och Johan Peters.

Holländsk koloni i Sverige

Mot bakgrund av detta är det inte någon tillfällighet att Johan III just 1583 gav en holländare, Arent Hofslag, tillåtelse att "sätta sig ned att bygga och bo vid Otterhällan", dvs. på den plats där Gustav II Adolf sedermera lät anlägga det nuvarande Göteborg.

Uttryckligen skulle staden avse att hysa också "andra nederländare och främling-

ar". Detta är alltså det tillfälle då man första gången avsåg att ta i bruk den mark, där sedan en stad skulle komma att byggas, som också hyste många holländare, Göteborg. Det var också det tillfälle då man första gången var inne på tanken att låta just holländare bygga en stad här.

På många sätt är alltså inriktningen mot den holländska handeln redan etablerad, när under 1590-talet Gustav Vasas tredje son, Karl, från 1604 Karl IX, tog över statsrodret i Sverige. Upproret mot Sigismund och dennes definitiva avsättning 1599 gav Sverige en fiende på halsen, nämligen Polen. Sigismund var ju redan under sin tid som svensk tronföljare vald konung av Polen, från vilket land hans mor Katarina Jagellonica härstammade. Krig var emellertid dyrbara ting, och de krävde inte minst kontanta pengar. Sverige var ännu ett land med övervägande naturhushållning. Kronans gårdar och andra produktionskällor gav fortfarande naturprodukter, och skatterna utföll ännu till stora delar in natura. Det gällde att omsätta detta i pengar.

Det var nu Karl IX:s ekonomiska och praktiska sinne kom till synes. Kontakter-

na med holländska köpmän var redan betydande. Kungen hade själv låtit väga koppar för export i Stockholm, och han hade i Nya Lödöse ett skepp som seglade på Västerhavet och dess hamnar.

Karl IX:s Göteborg

I mars 1603 lade Karl IX fram det första privilegieutkastet för staden Göteborg, som skulle ligga på kronotorpet Färjestadens mark på Hisingen mitt emot Älvsborgs slott. Åt den hollandsfödde stads- och fästningsbyggmästaren Hans Fleming gavs order om stadens snara utstakande.

Med första öppet vatten 1604 väntade kungen holländare, som skulle komma över och bygga hus i den nya staden. Det kom emellertid inga. Nya initiativ måste tas. Kronan byggde då själv hus och kyrka i den nya staden. Skeppsbyggmästaren på Älvsborg, den hollandsfödde Cornelis Cornelisson, skickades sommaren 1604 med två fartyg till Amsterdam för att finna kontakter. Han fick detta genom köpmannen Abraham Cabeliau, förmodligen en bekant till familjen Cornelisson. Cabeliau ställde sig i spetsen för ett handelskompani, där personer som var intresserade av projektet tecknade andelar. Utöver Cabeliau bestod kompaniets ledning av Paulus de Kempener,

Peter Coymans, Herman Pelgroms, Nyklaes de Hand, Peter Langer, Paridon van Horn, Jerominus van der Brügggen, Hans och Cornelius Quart m fl.

Somrarna 1605 och 1606 var nya svenska delegationer, nu mera diplomatiskt representativa, över i Holland och underhandlade om villkoren. Vid detta senare tillfälle rapporterades, att inte mindre än 200 hushåll undertecknat något slags förbindelse som innebar intresse att flytta över till Göteborg. Hur bindande och hur säker denna uppgift är vet vi dock inte.

Parallellt med underhandlingarna om villkoren byggdes i kronans regi en stad, som kom att bestå av timrade hus med nävertäckta tak. Kyrkan murades i sten uppe på det östra randberget runt staden. Som hamn anlades en brygga ut i älven. Sommaren 1606 var en holländsk delegation över i Sverige och besåg platsen, och nästa sommar kom en större grupp under ledning av Abraham Cabeliau till Stockholm för undertecknande av privilegierna för den nya staden. Som rådgivare medföljde redan då advokaten Jacob van Dijck, sedermera svenskt sändebud och från 1609 "hovråd i alla franska och nederländska saker".

Holländarnas krav var stora. I 21 punkter preciserade man vad man krävde för att anta erbjudandet att bo i det nya Göteborg.

Bland myntfynden från regalskeppet Wasa fanns även 1 öre, slaget i Göteborg 1611. Myntmästare i Karl IX:s Göteborg var holländaren Henrick Bencken. Man har menat att det är efter mönstret på holländska mynt som lejonet i Göteborgs vapen – mot beskrivningen i privilegietexten – gjorts heraldiskt vänstervänt, så som det sedan förblivit. Statens historiska museum.

På praktiskt taget varje punkt fick de sin vilja igenom. Bekräftelsen kom genom bestämmelserna i det 53 punkter långa privilegiebrev för det hisingska Göteborg, som undertecknades den 14 augusti 1607.

Bland krav som kungen accepterade kan nämnas: 20 års skattefrihet i stället för erbjudna 10, inga befästningar i eller omkring staden. En speciell stadsrätt skulle gälla, holländska skulle vara officiellt språk och besvär över domar skulle bara kunna anföras hos kungen. Borgarna åtnjöt tullfrihet i riket och genom Öresund, och de fick lägre tull än andra svenska städers borgare. Därtill kommer att staden skulle ha en styrelseform efter amsterdamskt mönster med en burggreve och ett råd, som förnyade sig inom sig självt, en särskild domstol, inte som i svenska städer att rådet fungerade som sådan. Dessutom skulle religionsfrihet råda. Rätt att bygga kyrka och utöva offentlig gudstjänst skulle tillkomma dem som tillhörde "den evangeliska, reformerta, augsburgska och nederländska bekvännelsen".

Religionsfrihet i Göteborg

Även om kungen genom denna blandning av religionsbeteckningarna kamouflerade verkligheten, så hade han i själva verket i religionsfrågan begått en olaglig handling. Enligt beslutet på Uppsala möte 1593, dvs. bara ett drygt decennium tidigare, hade andra religioner än den evangeliskt lutherska enligt den augsburgska bekännelsen förbjudits i landet, alltså även den reformerta. Inte desto mindre fick holländarna i Göteborg rätt att utöva sin reformerta gudstjänst offentligt. Kungen lät t.o.m. uppföra en kyrka i staden för holländarnas räkning. Den lades uppe på det östra av de randberg som omgav stadsområdet. Grundmuren till denna mycket unika kyrka är idag den enda rest som finns kvar av Karl IX:s Göteborg på Hisingen.

Det har ibland ifrågasatts om denna kyrka, som varit stabilt murad i tegel, verkligen har varit den reformerta kyrkan i det hisingska Göteborg. Därom råder emeller-

tid inte någon tvekan. Det har funnits en luthersk kyrka i staden också. Genom fyndet av ett dokument, som berättar om denna kyrka, kan vi säkert säga att stenkyrkan varit de kalvinska holländarnas gudshus. Det heter nämligen om den lutherska kyrkan att den var timrad. Detta nämns i förbigående i ett brev till den lutherska församlingen i Amsterdam, i vilket brev 29 holländare i Göteborg begär ett lån på 50 flamländska pund. För dessa avsåg de att för ett års tid avlöna en luthersk präst för sin församling i Göteborg. Uppförandet av kyrkan hade de själva bekostat.

Först bland de 29 står Lambert van Someren, en av de ledande männen i Karl IX:s Göteborg, 1609 utsedd till burggreve.

Det har alltså inte förelegat några svårigheter för reformerta och lutherska holländare att samarbeta. Över huvud taget bör det observeras att en av fördelarna med överflyttningen till Sverige för dessa holländare var att de flydde bort från en hård religiös situation i hemlandet.

Flykt undan spanjorerna

Nederländerna ärvdes 1519 av den tyske kejsaren Karl V. Vid sin abdikation 1556 delade han riket mellan sin son Filip II av Spanien och sin bror Ferdinand, som blev tysk kejsare, på ett sådant sätt att de tidigare burgundiska och österrikiska Nederländerna tillföll den spanske härskaren. Därigenom blev de kalvinska nederländarna föremål för religionsföljelser från de fanatiskt katolska spanjorerna.

Detta ledde till de holländska provinsernas uppror och frihetskamp från 1572. Dessa stridigheter var mycket grymma och leddes av den katolska inkquisitionens främsta män. Kriget pågick ännu för fullt när underhandlingarna med Sverige om att flytta till Göteborg var aktuella. Stillestånd rådde 1609–21, men därefter upp gick striderna i det trettioåriga krigets förvecklingar, och definitivt lugn blev det inte förrän Holland i den Westfaliska freden 1648 erkändes som en självständig stat.

Situationen i början av 1600-talet var yt-

*Ruinen av den reformerta kyrkan i Karl IX:s Göteborg omkring 1960.
Foto Ralph Scander.*

terligare komplicerad genom att ett kolonialkrig med Portugal samtidigt pågick i Fjärran östern. För de holländare som valde att flytta över till Sverige var det därför en flykt bort från många svårigheter. Det kan i det fallet inte ha varit mycket bättre för lutherska trosbekännare hemma i Holland. De reformerta göteborgarna garderade sig genom kraven om religionsfrihet mot trakasserier av motsvarande slag som hemma i Holland. De lutherska holländarna flyttade till ett land med samma religion som de själva. För båda parter har det varit jämförbart med en flykt till paradiset.

Att Karl IX så generöst gick de reformerta holländarna till mötes måste också tillskrivas den dragning åt den reformerta protestantismen som kungen på många sätt lagt i dagen. Inte minst var hertig Karl den som blev mest förgrymmad när prästerskapet under Uppsala möte krävde att också den kalvinska läran skulle uttryckligen förbjudas. Hertigen skulle då ha låtit sin vrede fångas i det ofta citerade uttalandet: "Sätt in alla som I veten vara av det slaget, ja fanen i helvetet, ty han är ock min fiende."

Det kan redan nu sägas, att när man kring 1620 på nytt förhandlade med holländare, som skulle lockas att komma och bo i det då nygrundade nuvarande Göteborg,

reste dessa samma krav på rätt att utöva sin reformerta religion i Göteborg. Då var det emellertid Gustav II Adolf och hans rådgivare som bestämde på den svenska sidan. Det blev följaktligen definitivt avslag på deras begäran. Däremot lät kungen instruera sina underhandlare att låta holländarna förstå att de skulle vara välkomna att utöva sin gudstjänst i den tyska församling som man planerade upprätta i den nya staden.

Göteborg en holländsk koloni

När man utformade privilegierna för Göteborg på Hisingen, så förutsattes det en dualism i staden. Det skulle hysa såväl svenskar som främlingar. I realiteten var detta emellertid bara kamouflage. I det hisingska Göteborg bodde bara holländare, och i alla avseenden är privilegierna skrivna för att tillfredsställa deras krav och villkor. Det innebar, att den svenska stadslagens bestämmelser i ett flertal fall sattes ur kraft.

Hur många holländare som slutligen kom att bo i det första Göteborg känner vi inte. Det dröjde emellertid uppenbarligen innan staden nådde sådan storlek att stadsstyrelse kunde förordnas. Först i april 1609 utnämnde kungen en mindre, provisorisk

styrelse. Burggreve blev den tidigare nämnde Lambert van Sommeren, och borgmästare Abraham Cabeliau och Israel Wijdts. Rådet skulle utses av menigheten i staden, men om det skedde vet vi inte. Vi vet bara att Cabeliau i februari 1608 hade föreslagit, utöver de nämnda borgmästarna, Antoni van Leest, Melchior Pelken, Cornelis Cornelisson (skeppsbyggmästaren), Hendrick Bencken (stadens myntmästare) och Pieter Ranst. Förmodligen fungerade dessa som stadens domstol.

Mot bestämmelserna i den svenska stadslagen skulle rådet i Göteborg inte fungera som domstol, utan efter amsterdamskt mönster skulle en särskild domstol, schöffen, utses. Till denna förordnade kungen 1609 Meinhart Albrectsson, Stefan Schultz, Hendrick Bencken – som därmed satt i både rådet och domstolen – Lambert Martenson och Claus Holländer. Schultheiss, dvs. den ämbetsman som skulle verkställa myndighetsbeslut, blev Peter Joensson.

Utöver dessa namn nämns i handlingar av olika slag Meynert Albertz, Jan Bencken, troligen bror till myntmästaren Hendrick Bencken, Conrad Bilsteyn, Abraham Bischof, William van Dunkirk, Elias Gantz, Hans Hunger, Hans Hunger de Jungere, Jan Janzsen, Peter Langer, Maiken van Leest, Abraham Cabeliaus maka, Gerit Dircksen Niesen, Gerbrandt Pels, Cornelis och Hans Quaetgebeur, Leonart Rans, Jakob van Rees. Dessutom skymtar holländare som fartygsskeppare och köpmän, som hade affärer med de göteborgska holländarna, liksom ombud och köpmän i Västerås och Stockholm, som var inblandade i göteborgarnas kopparaffärer, t.ex. Baltasar Faustus.

Ett persiskt kompani

Bland de villkor som holländarna ställde för att komma och bosätta sig i Göteborg var att få till stånd vad man kallade ett persiskt kompani. Det är i själva verket det första försöket att skapa något som först 125 år senare blev verklighet, ett ostindiskt kompani.

Ett sådant krav kunde inte skrivas in i en stads privilegier, därför talar det första Göteborgs privilegiebrev inte om något handelskompani. I stället utfärdades kort efter privilegiernas undertecknande ett kompletterande brev, där det bl.a. talas om ett persiskt kompani. Den 8 september 1607 utfärdades ett patent för ett sådant. Handel skulle bedrivas på "alla orter där något av betydelse att förtjäna och vinna finnas skall". Speciellt nämns Moskva och Persien. Medlemskap skulle stå öppet för alla som inom två år satte in pengar eller säljbara varor i bolaget. Insats skulle kunna erläggas antingen i Göteborg eller till personer i Stockholm och Reval, vilkas namn meddelas i patentets text.

Kungen understödde företaget med att skänka de två skeppen Jupiter och Samson med proviant för 60 man under 6 månader. De uppgavs i november 1607 vara under "förbyggnad", vilket inte kunde beräknas bli klart förrän följande vår.

I januari 1608 meddelade Cabeliau från Amsterdam namnen på de fem direktörerna i kompaniet. Det var utom han själv Paridon van Horn, Israel Wijds, Pieter Coymans och Pieter Ranst, samtliga bland de ledande köpmännen i Göteborg. Kungen var själv angelägen och manade på, så att avfärden skulle kunna ske vid midfastan 1608. Någon expedition blev emellertid aldrig ivägsänd. Förutsättningarna förändrades plötsligt.

Under 1500-talet började holländarna konkurrera med portugiserna om tillträdet till marknaderna i Ostindien. I slutet av seklet övergick sammanstötningarna till öppet krig till sjöss. Detta gjorde det ännu i början av 1600-talet osäkert att segla till Indien och länderna därbortom. Att möta varorna i Persiska viken ansåg däremot de göteborgska holländarna vara mindre farligt och efter det hade planerna lagts upp. Att genomföra dem visade sig svårare.

Motstånd i Holland

Abraham Cabeliau underhandlade kring årsskiftet 1607–08 i Holland om stöd för

det svenska Persiska kompaniet. Han mötte emellertid motstånd. I första hand varnade man för den militära styrka som portugiserna innehade även i farvattnen kring Persiska viken.

Ytterligare visade sig kostnaderna vara höga. Man beräknade utgifterna för en expedition, inklusive last, till över 150 000 svenska riksdaler silvermynt. För detta bedömdes det göteborgska kompaniet ännu vara "för svagt".

Inom det holländska kompaniet hade man enligt Cabeliaus rapport i februari 1608 ansett det svenska företaget vara "en stor sak", men man hade ändå helt avvisat idén och därmed samarbete. Cabeliaus förmodan var att holländarna väntade fred med portugiserna i Ostindien. Då skulle marknaderna österut ligga öppna på nytt och färder till Persiska viken vara ointressanta. Ännu en månad senare tvivlade Cabeliau på freden. "Det vore bedrägligt att tro, att djävulen ville sluta fred med Kristus", är hans målande kommentar.

1609 kom dock den beramade freden i form av ett stillestånd, som kom att vara fram till 1621. Det fanns inte längre underlag för handelsfärder till Persien. Nu lönade det sig i stället att fara vidare österut. I den handeln var konkurrensen med det redan etablerade kompaniet för stor och i brist på tillräckligt kapital förföll tanken för denna gång. Cabeliau riktade i stället sina förhoppningar mot den ryska marknaden.

Därmed var emellertid inte tanken på ett svenskt ostindiskt kompani begravd.

Varför grundades det första Göteborg?

Karl IX gav alltså de göteborgska holländarna många förmåner, och ganska många holländska köpmän var engagerade i stadens affärer. Samtidigt var denna en enkel anläggning med timrade hus och bara en brygga ut i älven som hamn. Vilken var avsikten med denna stad?

Tidigare har man sett Karl IX:s Göteborg som en arvtagare till Nya Lödöse. Så var emellertid inte avsikten. I själva verket var

det första Göteborg en genial och unik skapelse av den praktiske Karl IX.

Sveriges dilemma långt fram i 1600-talet var kronans behov att omsätta rikets naturtillgångar i reda pengar. Sådana behövdes för krigföringen borta i Balticum, där striderna mot Polen och sedermera också mot Ryssland krävde tillgång till värvade trupper och krigsmateriel, och sådant fick man inte för de gängse stora svenska exportprodukterna – järn, koppar, trä osv.

Vi har tidigare sett att holländarna omkring 1600 hade börjat växa till den ledande handelsnationen i Nordvästeuropa. Där fanns kapital och krediter. De flesta holländska köpmän får förutsättas ha varit inbegripna i den stora internationella handeln, som sträckte sina rötter ända bort i Orienten.

Vid sidan av de verkligt stora köpmännen fanns det alltid mindre sådana, som strävade uppåt och var beredda att gripa andra chanser till lönsamma affärer. Det var hos dem Karl IX såg sin chans.

Vad som hände kommenteras inte av samtida källor, men det har lämnat andra spår efter sig. Det var affärer mellan den svenska kronan och de enskilda holländska köpmän som flyttade till Sverige och blev de första göteborgarna. Eftersom den svenska staten var den ena parten, har dess skrivelser registrerats i det svenska kungliga kansliets kopieböcker, riksregistraturet. De holländska köpmännens affärer var däremot privata och har inte lämnat mer än enstaka spår efter sig.

Stora affärer med svenska kronan

Det var emellertid stora affärer som var på gång. De holländska köpmännen hade kapital och krediter. Dessa tillgångar ställde de till den svenska kronans förfogande i form av växlar, dragna på köpmän i Holland och Tyskland, speciellt i de städer där tillgången på krigsförnödenheter och legosoldater var betydande. Karl IX fick på detta sätt genom sin holländska göteborgare det kapital han behövde för inköp och värvningar.

I dalen omedelbart till höger om Älvsborgsbrons landfäste på Hisingssidan låg under 1600-talets första decennium Karl XI:s Göteborg. På höjden strax till höger om brofästet på hitre sidan av älven låg Älvsborgs slott. Foto Pål-Nils Nilsson.

I gengäld fick holländarna svenska varor, trä, råg, tjära och inte minst järn och koppar. Speciellt kopparhandeln blev mer eller mindre ett monopol för dessa holländska köpmän. Det hände t.o.m. att kronan fick större förskott av köpmännen än vad Falugruvan kunde producera koppar för.

Redan av detta framgår att stora belopp omsattes i dessa affärer. Siffror framkommer i vissa handlingar, och då rör det sig om belopp i storleksordningen 10 000–30 000 riksdaler silvermynt, dvs. mellan 25 000 och 75 000 holländska gulden, i varje transaktion.

Vad källorna inte tillåter oss att se är vilka vinster de holländska köpmännen gjorde, när de i sin tur avyttrade de svenska varorna ute i Europa. Det var här deras förtjänst på affärerna låg, men sådant framkommer inte i det svenska källmaterialet, och något holländskt för att belysa denna sida av affären finns inte.

Holländarnas vinst skulle också täcka de omkostnader köpmännen hade för frakter m.m., och därmed är vi inne på den andra

sidan av staden Göteborgs betydelse för dessa affärer. Egentligen skulle ju motsvarande affärer kunnat göras utan en speciell ny stad i Sverige. Holländarna skulle ha kunnat bli borgare i vilken annan svensk köpstad som helst, inte minst Stockholm. Det var ju ännu så, att de flesta av de varor, som de göteborgska holländarna fick som ersättning för sina kreditiv till kronan, var sådana som producerades i de mellansvenska skogarna och i Bergslagen. Dessa varors naturliga utskepningsvägar gick över Hjälmaran och Mälaren ut i Östersjön. Städer som Västerås, Köping och Stockholm blev med nödvändighet engagerade i transporter. Att land- och flodvägen föra dessa varor genom Sverige till Göteborg var en omöjlighet och, om det praktiskt kunde genomföras, oerhört dyrbart.

Frihet från Öresundstullen

Vad skulle då det väldiga arbetet med Göteborgs grundande tjäna till? I svaret på denna fråga ligger själva finessen med den

nya staden. Enligt villkoren i Stettinfreden 1571 hade svenskar som förde varor från Sveriges östersjöside till en hamn på västkusten tullfrihet vid passagen genom Öresund. Sedan Erik av Pommerns dagar tog ju danskarna tull vid Helsingör av all trafik genom Sundet.

Bland de 21 punkter, som holländarna lade fram vid förhandlingarna om villkoren för bosättning i Karl IX:s Göteborg, fanns också kravet på tullfrihet i Öresund. Trots att detta givetvis var den danske kungens angelägenhet, inskrevs denna tullfrihet i Öresund i det första Göteborgs privilegier.

Detta betyder, att när de holländska köpmännens varor skulle förtullas i Öresund, var det svenska varor, som passerade tullfritt. I det läget spelade Göteborg en avgörande roll. Det var dit varorna skulle föras för vidare export. Om det sedan verkligen skedde på detta sätt är en annan fråga. Uppenbarligen kringgicks bestämmelsen. Varorna gick direkt ut till destinationhamnarna ute i Europa. Den som därmed blev snuvad på förtjänsten var den danske kungen.

Förstörelsen under Kalmarkriget

Kristian IV insåg detta fullt ut och förklarade 1610 för sitt råd, att Göteborg var tillkommet "Danmarks och Norges riken till skada, avbräck och största oförrätt". Han begrep också att tullfriheten i Öresund

missbrukades och såg situationen helt realistiskt när han skrev att man "döper godset om, så det skall heta göteborgskt gods".

Detta och göteborgarnas rättighet att mot 10 % skatt handla och fiska på den Skandinaviska nordkalotten från Tysfjord till Varanger var de två avgörande orsakerna till att Kalmarkriget bröt ut 1611. Det hisingska Göteborg brändes på försommaren 1611. De holländska köpmän som hade funnits i staden vid krigsutbrottet i april hade då redan flytt. Jakob van Rees och hans svärfar Lambert van Sommeren uppbringades av den danska bevakningseskadern och fördes till Köpenhamn. De släpptes efter några dagar men förlorade gods och övriga tillgångar. Även andra råkade i fiendens händer, bl.a. enligt en något osäker källa Abraham Cabeliau.

Ett av de löften Karl IX hade givit holländarna var att förbättra framkomligheten på Göta älv. Det låg givetvis också i kungens intresse att främja möjligheterna av export från landskapen kring Vänern, delar av hans tidigare hertigdöme. Slussar började byggas både vid Stora och Lilla Edet. Vid det förra minner Karls grav i Trollhättan fortfarande om försöket, som aldrig kunde genomföras.

Vid Lilla Edet skapades en sluss 1607, och den förlänades till Abraham Cabeliau och hans familj som ett slags ersättning för de tjänster han gjort Kronan.

Med Kalmarkriget blev det åtminstone

Glas och keramik från 1600-talets Holland är vanliga fynd vid grävningar i det centrala Göteborgs hustomter. Göteborgs historiska museum.

tillfälligt besvärigare med affärerna för holländarna i Sverige. 1612 föll Älvsborg och därmed bl.a. Nya Lödöse i danskarnas händer och förblev där som pant till dess att Knäredsfredens villkor uppfyllts i januari 1619. En del nylöseborgare hade under dansk egid fortsatt handeln västerut, förmodligen i begränsad omfattning. Några tvister som dragits inför rätt i Holland visar att förbindelserna med Nya Lödöse upprätthållits. En borgarlängd uppstar sex holländare från f.d. Göteborg, som bott kvar i Nya Lödöse under ockupationsåren.

Wilken roll de holländska affärerna spelat för krigets utbrott framkom under fredsförhandlingarna i Knäred. Först krävde danskarna att Göteborg inte skulle få återuppbyggas. Så långt gick det dock aldrig. I Knäredsfreden finns emellertid inskrivet ett förbud för svenskarna att kränka den danske kungens höghetsrättigheter i Öresund. Därmed anspelas på de göteborgska holländarnas tullfrihet i Öresund.

Fortsatt kopparhandel

Ett stort bekymmer var att få ihop de silverdalrar varmed Älvsborgs lösen skulle erläggas i fyra omgångar åren 1616–19. En av vägarna var att sälja svensk koppar. Det blev utländska köpmän i Sverige som tog hand om denna export, främst tyskar och holländare.

Ofta berättad är historien om hur holländare i nödsituationer ryckte in och lånade Sverige de belopp av lösensumman som vid olika tillfällen saknades, sammanlagt 292 700 riksdaler. Att summan fattades berodde på att de tillgångar som sammanbragts genom särskilda uttaxeringar, kopparförsäljning m.m. användes till andra ändamål än de avsedda. Inte minst krigen krävde kontanter.

När Gustav II Adolf dog, återstod av den holländska skulden 200 000 riksdaler. Återbetalningarna avstannade, och skulden har aldrig gäldats. Visserligen hade 188 000 riksdaler betalats i ränta, men det är ju inte riktigt samma sak. Man får också komma ihåg att holländare och svenskar

samarbetade militärt under återstoden av trettioåriga kriget. Nederländerna betalade Sverige subsidier för krigskostnaderna, och skuldens faktiska efterskänkande kan ju ses som en form av sådant understöd till det gemensamma bästa.

Holländarna i det nya Göteborg

När Älvsborg åter blev svenskt 1619 beslöt Gustav II Adolf och rådet att ett nytt Göteborg skulle byggas innanför Otterhällorna vid Göta älv. Dit skulle borgarna i Nya Lödöse flytta, och de f.d. göteborgarna från Karl IX:s stad skulle jämte andra utlänningar inbjudas att befolka den nya staden. Det första privilegiebrevet härom utfärdades från Jönköping i mars 1619. Att utstaka den nya stadens tomter, gator och torg hade anförtrots den gamle stads- och fästningsbyggaren, holländaren Hans Fleming, som också hade varit inkopplad på det hisingska Göteborgs tillkomst. Ett par "ingenjörer" nämns också, förmodligen även de holländare. Traditionen att Gustav II Adolf stått uppe på Otterhällan och pekat ut över staden, den gest som Fogel-

Jacob van Dijck. Målning i Göteborgs historiska museum.

bergs staty från 1854 på Gustaf Adolfs Torg anknutit till, har också holländskt ursprung.

Holländaren Johannes Narssius beskrev 1624 i en dikt på latin händelsen så här:

”Trenne gånger besteg han det berg, som
staden nu hyser,
trenne gånger man vet, ledde en fågel
hans väg.”

Ur denna litterära schablon har på något sätt minst ett sekel senare traditionen om kungens uppstigande på Otterhällan vuxit fram, obekant hur.

Arbetena med staden sommaren 1619 blev inte så lyckosamma. Vid grävningen av den hamn som skulle gå runt det nuvarande Kvarnberget, av samtiden kallat Lil-

la Otterhällan, stötte man i Västra Nordstaden på underjordiskt berg, som man inte förmådde ta bort. Nya planer måste upprättas. Tack vare detta fick Göteborg sin betydligt vackrare Hamnkanal med två mot varandra vinklade raka sträckningar från Stora Bommen vid älven till Brunnsparken. Nya arbetsledare för detta projekt var de båda holländska teknikerna Jan Aertsen och Jost van Werdt. Vem som gjort själva stadsplanen är okänt.

Uppenbart gynnades holländarna av de svenska myndigheterna. Ordern under detta tidigare skede av stadsplaneringen var att nylöseborna skulle tilldelas tomter ”nere på dyn”, medan f.d. göteborgare, alltså holländare, och andra främlingar skulle ha tomter på Otterhällorna och andra högre belägna partier.

1854, samma år som statyn på Gustaf Adolfs Torg avtäcktes, framställdes det här ”kistebrevet”, som synnerligen fantasifullt återger sägner om hur det gick till när Gustav II Adolf grundlade Göteborg. Årtalet 1618 är direkt fel.

Göteborgs grundläggning genom Gustaf II Adolf år 1618.

På spetsen af stora Otterhällberget står den älle, ungdomlige fursten och blickar ut öfver den nejd, som då utgjorde en sträcka af några skärgårdsflippor, i hvilka oflaggnae bakgrund den nu s. l. Gamlestaden afbröt den monotonu villheten, men der nu prägliga byggnader, gator och kaaler, samt vackra parker, vittna om människans kraft att försköna äfven den monotonigaste natur. Gustaf Adolfs blick hvilat in på landskapet, än på kartan, som den unge Torstesson håller framför honom. Till venster på tallan står med forskande öga och begrundande min den skarpsynte, trofaste

rådgifvaren Axel Oxenstierna och bakom honom Nya Lödöses tvende borgmästare, hvilka ej tyckas rätt belätna med dessa planer att omintetigra deras goda stad. Närmare kungen synes Horn, och till höger på tallan Göteborgs förste borgmästare, holländaren Cabellan, hållande under armen sin sköna dotter Margareta. En folksägner berättar emellertid att, då kungen skulle sitta på den nya anläggningen, en fågel, som jagad af en öra slog ned vid hans fötter, blifvit ansedd såsom ett lyckligt förhåll till just på det stället grundläggas den tillnämnde staden Göteborg.

Underhandlingar i Holland

Medan anläggningen pågick började man driva underhandlingar med framför allt holländare, som skulle lockas att komma och bo i den nya staden.

Utgångspunkt för underhandlingarna var de privilegier som gällt för Karl IX:s Göteborg. Paragraferna i de privilegier som man den 4 juni 1621 var överens om är i flertalet fall likalydande med dem i 1607 års privilegiebrev. Av störst intresse är dock avvikelserna.

Redan på hösten 1619 tog Axel Oxenstierna kontakt med den förre borgmästaren i Karl IX:s Göteborg Abraham Cabeliau. Han förespeglades betalning för vad han ännu kunde ha att fordra av kronan. Cabeliaus svar är okänt. I varje fall blev det inte han som tog ledningen när det gällde värvandet av immigranter till den nya staden. Cabeliau återfinnes snart som rådman i Göteborg och fick senare andra uppdrag i Sverige. Han blev något slags rikshuvudbokhållare och bedrev sina affärer från Stockholm.

I stället blev Peter Langer, en annan av dem som var med i det första Göteborg, holländarnas talesman. I samverkan med Sveriges utsände i Holland, Jacob van Dijck, skulle han där värva köpmän som var villiga emigrera till den nya staden. Sådana hade f.ö. redan anmält sig hos van Dijck, när ryktet om den nya stadsgrundningen nådde Holland. Det var emellertid inte bara köpmän som förklarade sig intresserade. Bönder, murmästare, befästningstekniker och hantverkare anmälde sig. Två av det senare slaget var de nämnda Aertsen och van Werdt, som blev "konduktörer" för hamnbygget i Göteborg.

En särskilt intresserad skara utgjorde de som, sedan Moritz av Oranien fördrivit och avrättat deras tidigare ledare Oldenbarnevelt, blivit en både politiskt och religiöst förföljd grupp. Bland dessa remonstranter eller arminianer fanns bl.a. de holländare, som vid denna tid fick en fristad i det i Danmark vid denna tid grundade Friedrichstadt i Holstein. Att locka hollän-

dare till landet var inte något svenskt monopol.

Ett kollegium bildades, och planerna var att våren 1620 sända ombud till Sverige för underhandlingar. I april 1620 hemkallades van Dijck för andra uppdrag, och i stället förordnades den i Kalmar födde Peter Simonsson Falck att jämte Langer värva emigranter i Holland. Särskilt beordrades Falck att försöka värva lutheraner. Andra trosbekännare, speciellt kalvinister, skulle erbjudas samvetsfrihet men inte fri och offentlig religionsutövning.

Visa av skadan från förra gången, då danskarna lätt förstörde det ännu inte befästa Göteborg på Hisingen, ville holländarna denna gång försäkra sig om att den nya staden skulle bli starkt befäst.

Falck sökte aktivt kontakt med olika yrkesgrupper, som han fann av intresse för den nya staden, däribland köpmän, som hade intressen från saltimport till ostindiefärder, för vilket ändamål de utbad sig svenska skepp. Det fanns fiskare som syftade till storfiske av sill och kabiljo, liksom till valfångst.

Från Utrecht försökte man få metallmästare för såväl järn och koppar som mässing. Att gjuta kanoner och tillverka harnesk låg inom drömmarnas ramar. En pistolsmed och en bergsman, som intresserade sig för Ombergs kalksten, som han beskrev som "den skönaste alabaster", kom i dessa sammanhang över till Sverige. En glasmakare ville öppna hytta i Göteborg, om han fick gratis bränsle av kronan. Andra var villiga att raffinera socker eller bereda karduan och kläde.

Vad underhandlingarna ledde till vet vi alltså inte. En svårighet var att många krävde respenningar, men några anslag till sådant disponerade Falck inte över.

Man har fäst sig vid att mera burgna köpmän i regel inte förekom, särskilt om man jämför med de holländare, som samtidigt kom över till andra delar av Sverige. Ett undantag var en bror till den i samband med religionsstriderna avsatte borgmästaren i Amsterdam Graef. Han var över i Göteborg sommaren 1621 i syfte att undersö-

ka möjligheten att flytta över en hel arminiansk koloni. Allt synes dock ha runnit ut i sanden, eller kanske rättare i den föga inbjudande lervälling som det under byggnad varande Göteborg då företedde. I det fallet var de holländare som upplevt det hisingska Göteborg säkerligen mindre kräsna.

På uppdrag av den i Amsterdam bildade kommittén reste Peter Langer och Gilius van Eyck sommaren 1620 till Stockholm för underhandlingar.

Omfattande holländska krav

Förmodligen medförde holländarna ett fullständigt privilegieutkast, kring vilket förhandlingarna fördes. Man har sagt att holländarna i detta sammanhang företrädde en samhällssyn präglad av en medeltida feodalism, som var totalt främmande för svensk politisk åskådning. Man förhandlade t.ex. om rätten att förvara stadens nycklar och om vilka försvarsbördor som skulle falla på staden och på Kronan, som om dessa parters intressen inte sammanföll. Man anar även här holländarnas fruktan för främmande herrar.

Kraven omfattade religionsfrihet av liknande slag som i Karl IX:s Göteborg, med rätt till fri religionsutövning även för reformerta trosanhängare. Man krävde stora landområden längs Göta älv och Sävån men dessutom 10 härader av södra och västra Västergötland. Lättnader i stora sjö-tullen och frihet från tull i Öresund var sedan 1607 kvarstående krav. När det gällde handelsresor krävdes frihet för sådana inom riket, men ishavsområdena och fisket där hade utelämnats.

Staden skulle styras av burggreve, borgmästare och råd på samma sätt som det första Göteborg, alltså efter amsterdamska förebilder. Holländska skulle vara domstolsspråk.

I början av augusti förelåg ett svenskt motförslag, som bl.a. tillställdes Peter Falck i Holland för vidare underhandlingar där. Ändringar av intresse är att rätten till en fri religionsutövning strukits. Av de öns-

kade förläningarna kvarstod bara Sävédals härad.

Det generalstadsråd som skulle styra staden ville kungen tillsätta bara när holländarna antingen till antalet översteg svenskarna i staden eller utgjorde minst 500. Intill dess skulle svenska lagar gälla. Som burggreve krävde kungen en eller flera framstående svenska män, inte någon holländare. Som rättegångsspråk skulle svenska och holländska vara jämställda. Rätt att exportera koppar ville kungen ge holländarna bara i den mån de placerade kapital i det arbetande kopparkompaniet.

Förslaget följdes av en ny förhandlingsrunda, som ledde fram till det nuvarande Göteborgs stora privilegiebrev av den 4 juni 1621.

Detaljerna kan inte intressera i det här sammanhanget. Viktigt är att kunna konstatera att kungen 1621 var avsevärt mindre tillmötesgående i fråga om gynnsamma villkor för holländarna än vad hans far hade varit 1607.

När privilegierna var klara beordrades Peter Langer att med en dubblett av privilegiebrevet fara över till Holland och där fortsätta värvningen av borgare i den nya staden.

I maj 1621 förordnades en kommissarie i Göteborg, Johan Adler Salvius. Denne skulle samarbeta med borgmästarna i staden, svensken Peder Arvidsson samt de två holländarna Peter Langer och Gilius van Eyck. Dels skulle de tillsammans i borgarrullan ta upp de in- och utlänningar, som önskade burskap i staden, dels skulle de och ingenjören Johan Schult "avsticka och avdela" staden efter den fastställda stadsplanen.

Tomterna skulle fördelas genom lottning ur tre "lottepottor", en för dem som önskade bygga stenhus, en för dem som ville bygga trähus med stengavel och en för dem som önskade bygga i trä. Dessa tomtgrupper låg i olika delar av staden. Stenhusen tänktes vid hamnen, trähusen på de avlägsnaste tomterna. Proceduren var inte lyckad, och några stenhus lär det inte ha blivit. Holländarna fick ändå till svenskarnas harm de

flesta fina tomterna längs Stora Hamnens södra sida. De sträckte sig genom hela kvarteret fram till nuvarande Drottninggatan, som därför i äldsta tid kallades Holländaregatan.

Jacob van Dijck kommissarie 1621

Hösten 1621 återkallades Johan Salvius till Stockholm. Ny kommissarie i Göteborg blev Jacob van Dijck. Med sig till staden hade han det nya privilegiebrevet som första gången lästes upp för göteborgarna i stadskyrkan i Nya Lödöse ett par dagar efter van Dijcks ankomst i november 1621. En månad senare upplöste han enligt sina direktiv den gamla magistraten i Nya Lödöse. I fortsättningen sammanträdde borgmästare och råd i den nya staden. Till den ledande kretsen hörde med säkerhet Langer, van Eyck och Pieter van Egmont, som med familj kommit över i början av år 1622, liksom Samuel Lott. Som räntmästare fungerade Gilius van Eyck. Tillsammans utgjordes rådet 1623 av 10 holländare, 7 svenskar och en skotte, Thomas Stewart.

Holländarnas inflytande trappas ner

År 1624 kom att innebära en vändpunkt i Göteborgs utveckling i flera avseenden. Gustav II Adolf besökte staden vid två tillfällen under året. Dels gällde det att se om stadens befästning i ett läge där konflikter med Danmark blivit allt vanligare, dels gällde det att reda ut stadens finanser, som kommit i oordning.

Första besöket i februari 1624 fick betydelse för holländarnas fortsatta inflytande i staden. Kungen konstaterade att det ännu inte fanns underlag för tillsättandet av "det höga stadsrådet" om 25 medlemmar. I stället förordnade han att ett råd om 12 medlemmar skulle utses. Den första omgången rådmän skulle utgöras av 4 svenskar, 3 tyskar, 3 holländare och 2 skottar. Därmed skulle holländarnas inflytande vara avsevärt reducerat.

Rådmännen skulle fungera som ordfö-

rande, president, en månad vardera under året. Det mest betydelsefulla var att detta råd också skulle utgöra domstol och ersätta den speciella "schöffen"-domstol som i likhet med förhållandena i Karl IX:s Göteborg hade bestämts i 1621 års privilegier. Domarna skulle avkunnas efter "Sveriges stadslag, lovliga statuter och recesser". Även denna inskränkning i holländarnas rättigheter bestämdes utan förhandlingar genom konungsligt myndighetsbeslut.

I samband med rådsförändringen avgick sex av de tidigare holländska rådmännen, ny i gruppen blev Petrus a Naeldewijk. Därmed blev det 5 holländare i rådet i stället för föreslagna 3. Man valde uppenbarligen en mjuk övergång. Svenskarna och tyskarna fick avstå en plats vardera.

Vid kungens nya besök i Göteborg i oktober 1624 hade den täta växlingen av presidenter redan visat sig olämplig. Därför förordnades i stället en svensk, en holländsk och en tysk president, som vardera skulle arbeta tre månader i sänder.

Dessa tre herrars placering under ämbetsutövningen ger en liten extra krydda. Holländaren skulle sitta till höger om den svenske presidenten, tysken till vänster. Presiderade en holländare eller en tysk, skulle svensken alltid sitta till höger!

Bland andra tjänstemän märks stadens sekreterare, en för svenska och en för främmande språk. Den senare blev i första omgången holländaren Bathazar von Camitz, 1623. När han 1635 blev rådman tog en tysk över hans syssla.

En annan stadens tjänare var "skulten", en rättstjänare. Benämningen kommer från tyskan men anses i detta sammanhang gå tillbaka på den holländske överhetsperson som kallades schout. Den förste skulten i Göteborg var holländaren Ollert Tholincke, om vilken vi vet att han 1662 inköpte behövliga redskap: ett halshjäl, enkla och dubbla handklovar samt kedjor. Vid sin död 1628 efterträddes han av en tysk.

Typiskt är att man i Göteborg under de första decennierna inte använde beteckningen stadsbyggmästare utan den holländska termen fabriekmeester. Två andra

tjänster med holländsk förebild var stadsbudet, vars uppgift var att verkställa stämningar och beslag, och stadens "resande bud", ett slags stadspostbud. I båda tjänsterna insattes holländare. Tillägger vi så att stadens första barnmorska också var en holländska, så visar det bredden av det inflytande som holländarna hade i Göteborg under dess första tid.

Försök med ett nytt ostindiskt kompani

Det var inte bara holländarna i det första Göteborg som hade tankar på ostindisk handel. Det förefaller som om en sådan tanke på 1600-talet bodde i huvudet på varje holländsk köpman. Redan på förhandlingsstadiet 1620 kunde den svenske förhandlaren i Amsterdam Peter Falck rapportera hem om holländska köpmän som från Göteborg ville satsa på ostindisk handel. Det förhållandet att det etablerade kompaniet i Holland hade ensamrätt på denna handel gjorde det ju intressant att få försöka använda ett annat land som bas.

Ett allvarligt förslag förelades Gustav II Adolf, när han 1624 besökte Göteborg. Förslagsställare var holländaren Willem Usselinx, som tidigare arbetat i det holländska Västindiska kompaniet.

Kungen var intresserad och gav Usselinx fullmakt "att inrätta ett generalhandelskompani till landskapen Asiam, Africam, Americam och Magellanicam". En oktroj – alltså ett tillstånd – på tolv år utfärdades 1626. Intresset att teckna andelar i företaget var stort. Kungen själv band sig för 400 000 daler.

Något skepp kom dock inte i väg på grund av dels ekonomiska svårigheter, dels de oroliga tiderna med utökade krig. Pengarna som satsats placerades i stället i det s.k. skeppskompaniet, som byggde fartyg.

Nya Sverige

Helt betydelselösa blev emellertid inte Usselinxs kontakter med Sverige. Han hade också väckt förslag om ett kompani, som skulle bedriva handel på Västindien, ett

fält som Usselinx kände väl från sin tjänst i det holländska västindiska kompaniet. När på 1630-talets början ytterligare en från detta kompani "avhoppad" eller "friställd" man kom in i bilden, blev det fart i planerna. Det var holländaren Peter Minuit, som erbjöd Sverige sina tjänster. Både Axel Oxenstierna och riksamiralen Klas Fleming blev intresserade. Svenskt järn och svensk koppar skulle bytas mot pälsverk, tobak, vin, sydfrukt, kryddor och andra dyrbarheter.

Hösten 1637 seglade Calmare Nyckel och Fågel Grip i väg under ledning av Peter Minuit. Besättning och sjöbefäl var samtliga holländare.

Med ombord var 20 svenska soldater under löjtnant Måns Nilsson Klings befäl. Den 23 mars 1638 landsteg svenskarna vid "The Rocks", och kolonin Nya Sverige var grundad i det statslösa området mellan de engelska och holländska kolonierna.

De holländare som medverkade i företaget blev emellertid hårt kritiserade av sina landsmän. De betraktades närmast som landsförrädare. Därför drog de sig efter hand ur Nya Sverige-projektet. Detta var från 1641 ett helt svenskt företag.

Det dröjde emellertid inte längre än till 1655, innan holländska trupper under Peter Stuyvesant erövrade den svenska kolonin. Nio år senare tvingades holländarna i sin tur att kapitulera för britternas styrkor.

Det är betecknande, att när slutligen ett svenskt ostindiskt kompani kom till stånd 1731, var Holland inte längre den ledande sjö- och handelsmakten i Europa, utan skotten Colin Campbell blev vid sidan av de båda svenska direktörerna Henrik König och Niclas Sahlgren den främste tillskyndaren av det lyckade företaget. Men då är vi långt fram i tiden, och förhållandena hade förändrats på många sätt i både Göteborg och riket.

Motsättningar och konkurrens

Det är uppenbart att den dominans som det holländska elementet i Göteborg under 1620-talet förededde, gav orsak till motsätt-

ningar. Detta kom tydligt till uttryck under Jacob van Dijcks sista år. Dennes ställning som stadens ledande man befästes 1626 genom att han utsågs till stadens förste burggreve. Skillnaden mellan en burggreve och den enligt lagen i en stad fungerade kunglige fogden var att burggreven alltid föreslogs av borgarna själva. Kungen valde en av tre föreslagna. Förebilden var närmast holländsk.

Någon gång efter 1626 kom ett par landsflyktiga holsteinare till Göteborg, Jacob Hoyer och Daniel Lange. Redan 1629 upptogs de i rådskretsen och kom att tillsammans med den svenska rådspresidenten Nils Börjesson ta ledningen i stadens politiska liv.

Det verkar som om de icke-holländska krafterna i staden vid 1620-talets slut råkat i motsättning till de tidigare dominerande holländarna. Å andra sidan finns det vid samma tid tecken som tyder på att det fanns en lika hätsk aversion mellan de för-

nämre borgarna och småborgarna. Vid van Dijcks död i december 1631 skärptes motsättningarna, och snart vände den tyskdominerade gruppen tillsammans med svenskarna inflytandet över stadens styrelse till sin förmån.

Under hela 1600-talet möter vi dock även fortsättningsvis stora grupper av holländska köpmän. Bland namn som hittills inte nämnts märks köpmännen Jakob van Marcken, Cornelies Felbier, Antoni Schorer, Jan Hermanssen Wacker och Henrik de Witt.

Ett par borgare av speciell typ var Jan van Savelant, Jakob van Vosselen och Goddard van Wachtendunck. Dessa drev bruk i Värmland och var samtidigt borgare i Göteborg. Detta är ett tidigt exempel på något som senare blev ännu vanligare, nämligen att bruken i Värmland drevs med göteborgska pengar, som därigenom skapade exportprodukter för den egna hemstaden.

Petrus a Naeldewijk var både läkare och

Stadsbilden i 1700-talets Göteborg hade alltså en klart holländsk prägel, så som framgår av denna akvarell, troligen av M. R. Heland, efter en teckning av Elias Martin 1787.

grundare av stadens tegelbruk. Cornelius Kuyلمان var apotekare. Dessutom förekom en del holländska präster, t.ex. arminianen Jan Cornelissen Kuijleman.

Bland yrkesspecialisterna noteras byggmästare som Cornelis Isaaksen och Willem Nachtegaele samt gatläggaren Jan Hendriksen, bland hantverkare skeppsbyggaren Albert van Velden, brännvinsbrännaren Samuel Lott, tegelbrännaren Gerrit Flor, bryggaren Mickel Gerritsen, glasmästaren Lenaert Pelgerom, pärlstickaren Wijnant Schael, bagaren Eyse Amelingen samt skomakarna Harmen Harmenssen, Jan och Gerrit Gerrisen.

Holländarna och bergsbruket

Det var inte bara till Göteborg som holländare invandrade i 1600-talets Sverige. Det är ganska naturligt att de återfanns i hela riket i den mån affärer och bergsverksamhet var aktuell.

Både Göteborgs och Sveriges handelsaktivitet ökades under 1600-talets förra hälft, eftersom både efterfrågan och produktion av järn och koppar växte. I merkantilistisk anda stödde staten dessa viktiga exportnäringsringar, som gav landet nödvändig utländsk valuta.

Samtidigt genomgick tillverkningsprocesserna betydelsefulla förbättringar. Det innebar ett slags industriell revolution när den gamla hyttdriften fördes samman till större enheter, bruken.

I denna omläggning spelade både utländskt kapital och utländskt tekniskt kunnande en icke obetydlig roll. Grunden hade lagts av tyska läromästare på 1500-talet. Produktionen hade då lagts om från framställning av osmundjärn till tillverkning av det mera lättsålda och kvalitetsmässigt bättre stångjärnet. En annan förutsättning var tillkomsten av större och effektivare masugnar. Under 1600-talet drevs produktionen ännu mera effektivt, när hammarsmedjorna koncentrerades till större bruksanläggningar. Den viktiga del av vår invandrarhistoria som är förknippad med de från Liège-området i nuvarande

Belgien inflyttade vallonerna skildras på annan plats i denna volym.

Kopparintressenter

Ett område där holländarnas insatser blev betydande var kopparhanteringen och kopparexporten.

Genom att koppar praktiskt taget enbart producerades vid Falu gruva, var denna näring lätt för staten att kontrollera. Dessutom var priserna på koppar i början av 1600-talet i stigande på grund av ökad efterfrågan.

Vi har tidigare sett att tillkomsten av det första Göteborg var ett led i strävandena att skapa en apparat för omsättning av koppar och andra svenska exportprodukter i kontanta tillgångar. Inte minst var kopparen i detta fall den stora produkten. Med Kalmarkriget rasade denna organisation samman.

Men lösningen av Kronans finansieringsproblem genom holländsk förmedling upphörde därmed inte. Man kan säga att centrum flyttades över till Stockholm.

I Stockholm fanns en rad storköpmän som bedrev handel med koppar och tjära, Mårten Wewitzer, Erik Larsson, Jan van Swinderen, Peter Werhuysen och andra. De två förstnämnda var speciellt intresserade i kopparhandeln, och deras insats ledde till svenskt adelskap, Rosenstierna respektive von der Linde.

När det gällde att skaffa gångbart silvermynt till den dryga Älvsborgs lösen kom dessa holländare att fortsätta de första göteborgarnas insats, och just de nämnda köpmännen stod i spetsen för de kompanier, som fick monopol på den svenska kopparhandeln under 1610-talet. Genom deras kontakt med Louis De Geer blev även denne delägare i dessa kompanier och spelade som kapitalgivare en avgörande roll för att Älvsborgs lösen kunde betalas vid avtalade tider.

I detta sammanhang är det också nödvändigt att fästa uppmärksamheten på den betydelsefulla familjen Tripp, som i början av 1600-talet från staden Dordrecht bedrev

omfattande affärer över hela Europa med koppar och vapen. Utan att någonsin flytta över till Sverige har detta handelshus varit av avgörande betydelse för de holländska affärerna på Sverige.

Garningen

En annan viktig insats av holländska kopparmän var den omläggning av produktionen, som upprättandet av svenska garverk innebar. Tidigare hade råkopparen exporterats till kontinenten och där garats, dvs. renats, det mesta i Lübeck. Även i detta avseende skedde alltså en förändring. Holländare som behärskade den tekniska proceduren startade garmakerier, först i Säter, sedan i Avesta.

Govert Silentz började i Säter 1619–20, och 1636 anlades Avesta kopparverk av Marcus Danielson Kock, egentligen inkallad till Sverige som myntmästare 1626. Detta var i samband med att kopparmyntfoten infördes. Därigenom blev Avesta sedermera centrum för den svenska kopparmyntningen. Rörelsen drevs vidare av Kocks söner Isaac och Abraham, sedermera adlade Cronström.

Inte minst namnskicket i familjen Kock-Cronström röjer ett judiskt samband, som i många fall säkerligen gällt bland de holländska köpmän som drivit affärer med Sverige. Det har sagts att vissa av de religionsbenämningar som räknas upp i de göteborgska privilegierna 1607 kunnat vara täckmantlar för annars förbjudna mosaiska trosbekännare.

Stagnation

Inom alla ekonomiska områden inträder förr eller senare stagnation och tillbakagång. Man har sett konjunkturväxlingar, förorsakade av det slutande 1600-talets krig, som orsak till att det då uppstod oro på världsmarknaden, som medförde många köpmäns ruin. Sällan har dock krigstider vållat ruin för hela grupper av smarta köpmän, tvärtom. Orsakerna till förändringarna är därför att söka på annat håll.

De holländska köpmännens framgångar i början av 1600-talet var ju beroende av den utveckling, som den nyorienterade handeln i Europa efter de stora geografiska upptäckterna innebar. Vad var det då för faktorer som under loppet av 1600-talet förändrade situationen? Vad som hänt speglas bäst i det lilla formatet, dvs. i det speciellt holländskt betonade stycke Sverige som Göteborg utgjorde.

Det är uppenbart att antalet holländare som innehade tjänster under 1600-talet i Göteborg blev färre. Svenskar och tyskar dominerade mot 1600-talets slut, och med 1700-talet kom engelsmän och skottar.

Nyordningen kan sägas markeras av den engelska navigationsakten från 1651. All import till England från andra världsdelar måste ske på engelska skepp och från Europa bara på exportlandets fartyg eller engelska båtar. Navigationsakten riktade sig mot den holländska transitohandeln, en viktig förutsättning för det holländska välståndet. Motsättningen till England ledde till krig på 1660-talet och (tillsammans med Frankrike) på 1670-talet. Att dessa strider slutade med att Wilhelm av Oranien vid den ärorika revolutionen 1688 jämte sin engelskfödda gemål inkallades att styra England förändrade inte det faktum att det inte längre var Holland som dominerade Europas världshandel utan England. I konkurrens med Frankrike lade England under 1600-talet grunden till det blivande kolonialimperiet. Holland blev i fortsättningen högst en andrarangsmakt ur ekonomisk synpunkt.

För de köpmän som inte i tid visste att ställa om sig för denna nya situation var det lätt hänt att det gick snett. Vad vi kan se i Sverige är, att det holländska inflytandet över nyetableringar och initiativ på det ekonomiska området försvagades. I stället blev som sagt engelsmän och skottar det ekonomiskt aktiva invandrarskiktet. Naturligtvis upphörde inte de månghundraåriga kontakterna mellan Holland och Norden, men Hollands ekonomi var inte längre den ledande.

Nuet och framtiden

Under århundradena har det ständigt förekommit förbindelser och överflyttningar mellan länderna. I dagens läge sitter holländare och svenskar i stort sett i samma båt, båda är mottagande länder för invandrande gästarbetare från industriellt mindre utvecklade länder. I någon mån exporterar Sverige nu i stället visst kapital och tekniskt kunnande till Nederländerna, tänk t.ex. på Volvo-DAF-affären.

Med världens största hamn, Rotterdam, och det viktiga oljecentrum, som denna hamn blivit, kan nya tider av holländsk dominans i Västeuropa uppstå. En sådan tendens finns, och den sammanfaller betydande nog med att den brittiska marknaden har tappat greppet över handeln i världen.

Historiens främsta lärdom är att ingenting varar beständigt. Men det finns vissa bestående faktorer, kring vilka skeendet växelvis går upp och ner. Pendeln svänger åt två håll, men alltid åt ett i sänder. Inte heller har förbindelserna mellan Holland och Sverige upphört. Vid utgången av 1979 fanns det i Sverige 2 395 nederländska invandrare. Det innebär bara 0,6 % av alla utländska invånare i Sverige, en helt rimlig siffra med hänsyn till omfattningen av kontakterna mellan Sverige och Holland under de senast förlupna seklerna. Den

svenska invandarsiffran till Holland är f.ö. i stort sett lika hög eller låg, fotbollsproffsen till trots!

Referenser

- Almquist, H.*, Göteborgs historia. Grundläggningen och de första hundra åren. Göteborg 1929.
- Heckscher, E. F.*, Ekonomisk-historiska studier. Stockholm 1936.
- Heckscher, E. F.*, Svenskt arbete och liv. Stockholm 1941.
- Heckscher, E. F.*, Sveriges ekonomiska historia 1. Stockholm 1935.
- Holmqvist, W. & Granath, K.-E.*, Vikingar på Helgö och Birka. Stockholm 1979.
- Odén, B.*, Kopparhandel och statsmonopol. Stockholm 1960.
- Roth, S. & Scander, R.*, Göteborg – uppkomst och äldre historia. 5 omarb. uppl. Göteborg 1976.
- Scander, R.*, Karl IX:s Göteborg på Hisingen. Göteborgs hembygdsförbunds skriftserie 10. Göteborg 1975.
- Scander, R.*, Var skall staden ligga. Svenska turistföreningens årsskrift 1978.
- Sprinchorn, C.*, Om Sveriges förbindelser med Nederländerna från äldsta tider till 1614. *Historisk tidskrift* 1885.
- Strömbom, S.*, Forskningar på platsen för det forna Nya Lödöse. Göteborg 1931.
- Den svenska historien* 1, 2, 6. Stockholm 1966–67.
- af Ugglas, C.*, Lödöse (Gamla Lödöse) historia och arkeologi. Göteborg 1931.

Summary

The Gothenburg of the Dutch

The earliest known relations between Holland and Sweden were those between the Frisians and the Swedish trading centres Helgö and Birka in the 8th and 9th centuries. It is uncertain whether they led to immigration into Sweden.

In the Middle Ages Dutch towns such as Kampen and Zutphen, members of the Hanseatic League, obtained trading privileges in Sweden. Dutch merchants were also established in Swedish towns at that time, for instance at the port of Lödöse on the west coast. Magnus Eriksson's consort was Queen Blanche of Namur.

Sten Sture the Elder realized the importance of keeping open the communications with Holland over Sweden's west coast. Collaboration between Denmark and Lübeck might otherwise cut off Sweden's relations with Western Europe and put a stop to the important salt trade. A new trading town, Nya Lödöse, was founded at the mouth of the river Göta Älv in 1473. Gustav Vasa as well gave encouragement to this town and to the relations with Holland.

In the 16th century – after the discovery of the sea-route to India and America – the Atlantic

coast became the economic centre of Europe. For that reason the contacts between Sweden and Holland were further extended, and at the same time the Hanseatic League lost its commercial dominance in the Nordic countries. The number of Dutch in Sweden increased, especially in Stockholm, from which most of Sweden's exports were shipped. At the end of the 16th century the Dutch merchants in Sweden had great interests in the copper trade.

In 1583 Arent Hofslag obtained a licence to found a town for foreigners at Otterhällan close to the river Göta Älv. The idea of a Dutch colony in Sweden was, however, not put into effect until the time of Charles IX. In 1603 the latter issued interim privileges for a town of Gothenburg, the building of which started in the following year in the present Färjenäs area opposite Älvsborg Castle; at the same time negotiations took place with Dutch merchants concerning the conditions for their migration to Sweden.

Under the charter of 1607 the inhabitants of Gothenburg were granted the right to hold divine service both in Lutheran and Calvinist churches – and this only 14 years after the Uppsala Synod's prohibition of non-Lutheran religions in Sweden. The inhabitants of the town also obtained many economic privileges. The town council was a replica of that in Amsterdam. The judicial language was to be Dutch.

The Gothenburg of Charles IX was in reality a Dutch colony. The Dutch merchants accorded to the King large credits and advances of money, with which Sweden recruited troops and bought war-materials. The Crown paid with goods – iron, timber, tar, rye, butter and, not least, copper – which were shipped from Stockholm and the other Mälars ports to Holland. At the passage through the Sound the Dutch residents of Gothenburg – in the capacity of Swedish citizens – were exempted from customs duty.

Actually the goods should have first been shipped to Gothenburg, but this was not done. They went direct to the continental ports. This aroused the anger of the Danes and was one cause of the Kalmar War in 1611, when Gothenburg on the island of Hisingen was destroyed.

When a new Gothenburg was built at Otterhällan within the canal area of the present town, it was an amalgamation of the first Gothenburg at Hisingen and Sweden's port on the Western Sea, Nya Lödöse. The conditions in the charter of 1621 were largely similar to those of 1607. One exception, however, was that Calvinist services were no longer permitted. Nor was there any mention of exemption from customs duty in the Sound. The town council, on the other hand, was still modelled on the Dutch pattern. In due course, however, the mode of government came to resemble that of other Swedish towns. The first burggrave of Gothenburg, Jacob van Dijck, had at his side in the 1620s a number of Dutch officials from among the burghers of of town.

The Dutch influence in Sweden was still strong in the 17th century. Dutchmen migrated to Sweden, above all, to take part in copper manufacture. They developed, in particular, the copper refining process. The most important achievement was that of Marcus Kock. Originally summoned to Sweden as mintmaster, in 1636 he founded the Avesta Copper Works.

When England took over the domination of world trade, the Swedish contacts with Holland diminished. But with the port of Rotterdam and the control of the West European oil market the relations between the Netherlands and Sweden are again becoming more extensive. For the roughly 2 400 Dutch immigrants in Sweden today there are approximately as many Swedes in Holland.